

Dr Paweł Juśko

Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Tarnowie

**Z PRAGMATYKI DZIAŁALNOŚCI INSTRUKTORÓW
SZKOLENIA IDEOLOGICZNEGO NAUCZYCIELI
U SCHYŁKU OKRESU STALINOWSKIEGO
NA PRZYKŁADZIE MIASTA TARNOWA
I POWIATU TARNOWSKIEGO**

**FROM THE PRAGMATICS OF THE ACTIVITIES
OF THE IDEOLOGICAL TRAINING INSTRUCTORS
OF TEACHERS AT THE END OF THE STALINIST
PERIOD ON THE EXAMPLE OF THE CITY OF TARNÓW
AND THE TARNÓW POVIAT**

Streszczenie

Artykuł dotyczy problematyki organizacji akcji masowego szkolenia ideologicznego nauczycieli w Polsce Ludowej w latach 1949–1956. Obejmuje jej wycinek związany z działalnością powiatowych instruktorów samokształcenia ideologicznego, którzy byli niezwykle istotnym ogniwem tego procesu, realizowanego przez Związek Nauczycielstwa Polskiego. Opracowanie skupia się na praktycznej stronie ich aktywności, polegającej przede wszystkim na organizacji, prowadzeniu i nadzorze nad pracą zespołów szkolenia ideologicznego w szkołach. Temat ten jest przedstawiony na przykładzie działalności instruktorów miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego, u schyłku okresu stalinizmu w PRL. Celem masowego szkolenia ideologicznego była indoktrynacja środowiska nauczycielskiego, tak aby uczący byli gotowi do realizacji nowych programów nauczania, zaznajomili się z nową terminologią filozofii, socjologii i ekonomii politycznej, a także naukami pedagogicznymi opartymi na marksizmie-leninizmie. Tym samym mieli włączyć się w budowanie socjalistycznego państwa, zgodnie z oczekiwaniami partii komunistycznej.

Słowa kluczowe: oświata w Polsce Ludowej, szkolenie ideologiczne nauczycieli, indoktrynacja, instruktorzy samokształcenia ideologicznego, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Tarnów, powiat tarnowski

Abstract

The article concerns the organization of mass ideological training of teachers in People's Poland in the years 1949-1956. It includes a section related to the activity of poviat ideological training instructors of teachers who were an extremely important link in this process, carried out by the Polish Teachers' Union. The study focuses on the practical side of their activity, consisting primarily in the organization, management and supervision of the work of ideological training teams in

schools. This topic is presented based on the example of the activities of the instructors of the city of Tarnów and the Tarnów powiat, at the end of the Stalinist period in the Polish People's Republic. The aim of mass ideological training was to indoctrinate the teaching community so that teachers were ready to implement new curricula, became familiar with the new terminology of philosophy, sociology and political economy, as well as pedagogical sciences based on Marxism-Leninism. Thus, they were to contribute to building a socialist state, in line with the expectations of the communist party.

Keywords: education in the People's Republic of Poland, the ideological training of teachers, indoctrination, ideological training instructors, the Polish Teachers' Union, the city of Tarnów, the Tarnów powiat

Wprowadzenie

W roku szkolnym 1949/50 w Polsce Ludowej rozpoczęła się masowa akcja szkolenia ideologicznego nauczycieli. Była ona głównym narzędziem indoktrynacji uczących oraz ideologizacji oświaty w okresie stalinizmu, które w zamiarach władzy komunistycznej miało raz na zawsze zmienić oblicze ideowe polskiej szkoły, a tym samym pośrednio podłożyć podwaliny pod nową formację intelektualno-wychowawczą młodych obywateli polskich. W specjalnej instrukcji ministra oświaty z 27 października 1949 r. zobligowano nauczycieli do uczestnictwa w szkoleniu ideologicznym (nazywanym samokształceniem ideologicznym – s.i.), które realizował Związek Nauczycielstwa Polskiego (ZNP)¹. Poprzez s.i. uczyć mieli właściwie przygotować się do realizacji nowych programów nauczania, włączyć w budowanie socjalistycznego ładu w państwie, przyswajać nową terminologię filozofii, socjologii i ekonomii politycznej, a także nauk pedagogicznych opartych na marksizmie-leninizmie². Władza ludowa oraz jej ideolodzy uznali nauczycieli, jak pisano wówczas na łamach czasopisma „Nowa Szkoła”, za: „żołnierzy wystawionych na czołowe pozycje olbrzymiej armii pracowników frontu ideologicznego”³. Aby tak ambitne cele zostały zrealizowane w środowisku nauczycielskim, w większości ukształtowanym mental-

---

¹ F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Opole 1997, s. 19; W. J. Chmielewski, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Warszawa 2006, s. 115; K. Zawadka, *Partia a oświata w latach 1949–1956 na przykładzie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie* [w:] P. Gasztold-Senia, Ł. Kamiński (red.), *Letnia szkoła historii najnowszej 2011*, Warszawa 2012, s. 35.

² B. Grześ, *ZNP w Polsce Ludowej* [w:] B. Grześ (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, Warszawa 1986, s. 446–447; S. Mauersberg, *Indoktrynacja komunistyczna nauczycieli polskich w latach 1947–1956* [w:] R. Grzybowski (red.), *Oświata, wychowanie i kultura w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, Toruń 2005, s. 117.

³ Cyt. za: K. Dormus, *Wizerunek nauczyciela na łamach „Ruchu Pedagogicznego” i „Nowej Szkoły” w latach 1945–1956* [w:] R. Grzybowski (red.), *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, Toruń, 2013, s. 450.

nie i światopoglądowo w okresie II Rzeczypospolitej, należało poddać je intensywnemu procesowi indoktrynacyjnemu, którym okazała się omawiana akcja s.i. Jak pisał wówczas Władysław Ozga w „Nowej Szkole” – chwasty starego ustroju należało usunąć ze świadomości ludzi⁴.

Organizacją, której powierzone zostało przeprowadzenie akcji szkolenia ideologicznego „mas nauczycielskich”, był ZNP. W 1948 r. (po II Krajowym Zjeździe Delegatów ZNP w Bytomiu)⁵ był on już całkowicie pod wpływem Polskiej Partii Robotniczej, ideologicznie i kadrowo gotowy do przeprowadzenia ideologicznej ofensywy w środowisku nauczycielskim. Ostatnim akordem w przygotowaniu związku do realizacji akcji samokształceniowej była zmiana jego struktury organizacyjnej. W 1949 r. rozwiązano tradycyjne ogniska związkowe, a w ich miejsce utworzono Zakładowe Organizacje Związkowe (ZOZ) i Międzyzakładowe Organizacje Związkowe (MOZ)⁶. W zarządach okręgowych dokonano połączenia wydziałów pracy społecznej i pedagogicznych, a następnie w ich miejsce utworzono wydziały społeczno-pedagogiczne z referatem samokształcenia, którym zastąpiono referaty konferencji rejonowych⁷. W 1951 r. zmieniono również nazwę całej organizacji na Związek Zawodowy Nauczycielstwa Polskiego (ZZNP).

Masowe szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich zostało oparte na pracy nauczycieli z jednej szkoły w ZOZ-ach lub kilku placówek w MOZ-ach. Odbywało się ono w zespołach szkoleniowych studiujących określony program: bieżącej polityki, historii ruchu robotniczego, szkół politycznych oraz w zespołach dyskusyjnych Wszechnicy Radiowej⁸. Każdy zespół powinien liczyć nie mniej niż cztery osoby. Zespoły odbywały swoje zebrania z częstotliwością dwóch na miesiąc. Jedno zebranie trwało średnio dwie godziny. Za organizację pracy zespołów odpowiadali ich kierownicy. Dalej w łańcuchu organizacyjnym samokształcenia ideologicznego działali instruktorzy s.i. (jeden na powiat), wspierani przez powiatowe komisje samokształcenia ideologicznego (PKSI).

Nauczyciele, po zrealizowaniu programów szkoleniowych, uczestniczyli w kolokwiah s.i., będących po prostu egzaminami państwowymi. Kolokwia organizowane były w turach przeznaczonych dla poszczególnych grup nauczy-

⁴ M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Kraków 2011, s. 118.

⁵ L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002, s. 158.

⁶ B. Grześ, *Związek Nauczycielstwa Polskiego od korzeni do współczesności*, Warszawa 2000, s. 116; B. Cieśleńska, *Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w Płocku w doskonaleniu i doskonaleniu nauczycieli w latach 1945–1989*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2018, nr 10, s. 72.

⁷ Referat konferencji rejonowych uległ likwidacji 1 grudnia 1949 r. B. Grześ, *ZNP w Polsce Ludowej...*, s. 448. Szerzej na temat konferencji rejonowych: P. Juśko, *Konferencje rejonowe jako forma doskonalenia zawodowego nauczycieli na przykładzie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 15, s. 422–438.

⁸ B. Grześ, *ZNP w Polsce Ludowej...*, s. 447.

cieli. Pierwsze odbyło się w roku szkolnym 1949/50. Egzamin składał się z części pisemnej i ustnej (obejmującej wiadomości z działów: marksizm-leninizm, nauka o Polsce i świecie współczesnym, pedagogika socjalistyczna i programy szkolne), a na jego ostateczną ocenę, jak wyartykułowano w regulaminie, wpływ miała także opinia o udziale egzaminowanych w pracach zespołu s.i. oraz ich zaangażowanie w pracę społeczno-polityczną⁹. Negatywny wynik egzaminu mógł być przyczyną usunięcia nauczyciela ze stanowiska, co groziło przede wszystkim ideowo podejrzanym uczącym. Natomiast w roku szkolnym 1954/55 zniesiony został obowiązkowy egzamin, a uczestnictwu w s.i. nadano charakter dobrowolny, z tym że władze oświatowe, partyjne i związkowe nadal zdecydowanie zalecały, a nawet sugerowały nauczycielom uczestnictwo w samokształceniu¹⁰. Co ciekawe, po wprowadzeniu zasady dobrowolności, liczba zespołów s.i., a tym samym nauczycieli objętych szkoleniem nie zmalała, a w niektórych przypadkach, jak np. wykazały badania dla województwa olsztyńskiego, wzrosła¹¹.

Rola i zadania instruktorów samokształcenia ideologicznego nauczycieli w praktyce miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego

Na terenie powiatu tarnowskiego reorganizację struktury ZNP przeprowadzono na przełomie 1949 i 1950 r.¹² Sieć szkolenia ideologicznego na terenie miasta i powiatu oparta na ZOZ-ach i MOZ-ach nie była stała i w poszczególnych latach szkolnych ulegała pewnym modyfikacjom. W roku szkolnym

---

⁹ Regulamin egzaminu państwowego z zakresu samokształcenia ideologicznego. Załącznik do instrukcji z 10 marca 1951 r. w sprawie organizacji egzaminów z zakresu samokształcenia ideologicznego. (Dz. Urz. MO 1951 nr 6, poz. 67). Patrz też: Komunikat w sprawie samokształcenia ideologicznego nauczycieli i pracowników administracji szkolnej. (Dz. Urz. MO 1950 nr 20, poz. 269); Instrukcja w sprawie zwolnienia od egzaminu końcowego z samokształcenia ideologicznego (Dz. Urz. MO 1950 nr 10, poz. 143); Instrukcja z 26 października 1950 r. w sprawie zwolnienia absolwentów Wszechnicy Radiowej z części egzaminu końcowego z dokształcania ideologicznego (Dz. Urz. MO 1950 nr 20, poz. 266).

¹⁰ S. Mauersberg, *Indoktrynacja komunistyczna nauczycieli polskich...*, s. 118; F. Mielczarek, *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja...*, s. 24; E. Kryńska, S. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003, s. 167; M. J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół...*, Kraków 2011, s. 134.

¹¹ M. J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół...*, s. 134.

¹² Księga Protokołów Zarządu Ogniska ZNP w Tarnowie (grudzień 1935 r. – czerwiec 1950 r.), protokół z 13 stycznia 1950 r., b.s. (Archiwum Oddziału ZNP w Tarnowie – dalej AZNP/OT). Szerzej na ten temat: P. Juško, *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945–1975* [w:] E. Juško, C. Sterkowicz (red.), *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i w powiecie tarnowskim. W 70. rocznicę powstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej*, Tarnów 2009, s. 53; C. Sterkowicz, *Związek Nauczycielstwa Ludowego, Związek Nauczycieli Szkół Powszechnych, Związek Nauczycielstwa Polskiego* [w:] S. Potępa (red.), *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 7 *Zawale*, Tarnów 2000, s. 54.

1953/54 w Tarnowie liczyła ona 23 ZOZ-y i 10 MOZ-ów (33 organizacje), a w powiecie tarnowskim 13 ZOZ-ów i 31 MOZ-ów (44 organizacje)¹³. W połowie lat pięćdziesiątych zdecydowana większość działających w nich zespołów s.i. realizowała programy z zakresu szkół politycznych oraz kół studiowania historii ruchu robotniczego¹⁴. Jesienią 1954 r. (już po wprowadzeniu zasady dobrowolności) w Tarnowie szkoleniem objętych miało być 717 nauczycieli wszystkich typów szkół, przedszkoli i pracowników administracji szkolnej, w powiecie zaś była to grupa 502 nauczycieli (dane orientacyjne)¹⁵.

W procesie szkolenia ideologicznego zasadniczą rolę pełnili powiatowi (i miejscy) instruktorzy samokształcenia ideologicznego. Charakter i zakres ich pracy powodował, iż koncentrowali się oni jedynie na realizacji zadań związanych z organizacją, prowadzeniem i nadzorem nad s.i. na danym terenie. W Tarnowie i powiecie tarnowskim inspektorami s.i. byli Maria Marko (powiat) i Eugeniusz Melsztyński (miasto). Jako czynni nauczyciele otrzymywali oni urlop płatny ze szkoły, z której byli delegowani, za zgodą Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie. Instruktorzy działali według planu pracy, najczęściej kwartalnego, który przewidywał ich aktywność w następujących zakresach: praca organizacyjna, instruktaż i kontrola zespołów s.i., poradnictwo w zakresie s.i., uczestnictwo w posiedzeniach powiatowej komisji samokształcenia ideologicznego (PKSI), uczestnictwo w odprawach kierowników zespołów s.i., współpraca z wydziałem oświaty, doksztalcanie oraz praca w zarządzie oddziału powiatowego ZNP.

W ramach pracy organizacyjnej inspektorzy dokonywali zestawienia terminarzy zebrań zespołów, analizowali i kontrolowali sprawozdania z zebrań zespołów, analizowali działalność kierowników zespołów, sporządzali zbiorcze sprawozdania statystyczne i opisowe oraz dokonywali oceny stanu s.i., planowali kontrole zebrań zespołów, przygotowywali uwagi powizytacyjne, jak również prowadzili zaleconą dokumentację. Instruktaż i kontrola zespołów polegała przede wszystkim na uczestnictwie w zebraniach szkoleniowych w terenie. Jako poradnictwo traktowane było udzielanie informacji i porad w zakresie materiału szkoleniowego oraz form i metod pracy, a także udzielanie odpowiedzi na korespondencję. Kolejnym zadaniem instruktorów było przygotowywanie i uczestnictwo w zebraniach PKSI. Składała się na nie przede wszystkim sprawozdawczość instruktorów oraz członków komisji z odbytych wizytacji zespołów i ocena całorocznej pracy zespołów. Instruktorzy odpowiadali też za organizację od-

¹³ Analizy kadr kierowników zespołów s.i. w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1953/54 (AZNP/OT).

¹⁴ P. Juško, *Szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1956*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2009, t. 1, s. 69.

¹⁵ Dane statystyczne (orientacyjne) szkolenia ideologicznego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim opracowane przez inspektorów s.i. dla Zarządu Okręgu ZZNP w Krakowie z 15 października 1954 r. (AZNP/OT).

praw dla kierowników zespołów s.i., ustalali ich terminy, program i zapewniali wykładowców, przeszkolonych wcześniej przez komitet wojewódzki PZPR. Jako współpracę z wydziałem oświaty instruktorzy podawali w swoich planach pracy uczestnictwo w konferencjach dla kierowników szkół i naradach dotyczących ruchu służbowego. Planowali również swój proces dokształcania (odprawy instruktorów s.i. w Krakowie, wieczorne spotkania dyskusyjne w Klubie Nauczyciela ZNP w Tarnowie, udział w zebraniach w ośrodku szkolenia partyjnego, przygotowywanie się do egzaminów). W dniach wolnych od zaangażowania w zadania związane z organizacją s.i., pomagali w pracach zarządu oddziału ZNP.

W miesięcznych sprawozdaniach opisowych z przebiegu s.i. nauczycieli instruktorzy analizowali: treść posiedzeń zespołów, realizację programu, odprawy kierowników zespołów, s.i., pomoc udzielaną zespołom, uwzględniali uwagi o pracy zespołów takie jak między innymi: frekwencja, metody i trudności; działalność PKS i zarządu oddziału ZNP; wskazywali trudności w pracy instruktorów s.i. oraz omawiali współpracę z administracją szkolną. Pomimo że wspomniane sprawozdania liczyły siedem punktów formalnych, w swojej istocie były jednak lakoniczne i skrótowe.

W sprawozdaniu opisowym z przebiegu s.i. nauczycieli Tarnowa za grudzień 1954 r. instruktor s.i. E. Melsztyński podsumował treść posiedzeń zespołów w następujący sposób: „W miesiącu grudniu zespoły przerabiające program Szkoły politycznej przepracowały następujące zagadnienia: Istota wyzysku kapitalistycznego; Podstawowa sprzeczność ustroju kapitalistycznego; Marksizm – rewolucyjna nauka proletariatu; I Międzynarodówka; Partia Proletariat, Walka polskich mas pracujących o wyzwolenie społeczne i narodowe w sojuszu z rosyjskim ruchem rewolucyjnym; II Międzynarodówka; Leninizm – marksizm epoki imperializmu; Utworzenie partii bolszewików; SDKPiL na czele mas pracujących w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe. Treścią posiedzeń Kół studiowania historii ruchu robotniczego w miesiącu grudniu było: Walka o stworzenie socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji; Utworzenie Socjaldemokratycznej Partii Rosji; Pojawienie się wewnątrz partii frakcji bolszewików i mieniszewików¹⁶. Z kolei jeśli chodzi o kwestię realizacji programu – zauważył: „Zespoły ściśle trzymają się wytycznych otrzymanych na seminariach w Ośrodku Szkolenia Partyjnego. Materiał przeznaczony na miesiąc grudzień br. w większości wypadków wyczerpany¹⁷. Trzecim zagadnieniem omawianym w sprawozdaniu opisowym była odprawa kierowników zespołów s.i.: „W miesiącu sprawozdawczym odprawa kierowników zespołów s.i. odbyła się 14 grudnia br. w Ośrodku Szkolenia Partyjnego dla Szkół Politycznych. Temat: Marksizm – rewolucyjna nauka proletariatu; I Międzynarodówka; Partia Proletariat Walka polskich mas pracujących o wyzwolenie społeczne i narodowe w sojuszu

¹⁶ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu grudniu 1954 r. instruktora s. i. na miasto E. Melsztyńskiego z 31 grudnia 1954 r. (AZNP/OT).

¹⁷ Tamże.

z rosyjskim ruchem rewolucyjnym; II Międzynarodówka; Leninizm – marksizm epoki imperializmu; Utworzenie partii bolszewików; SDKPiL na czele mas pracujących w walce o wyzwolenie społeczne i narodowe. Dla ośmiu nieobecnych kierowników zespołów s.i. przeprowadzono konsultację w dniu 22 grudnia br. Odprawa dla kierowników zespołów prowadzących Koło studiowania historii ruchu robotniczego odbyła się w dniu 21 grudnia br. Wszyscy kierownicy zespołów obecni. Temat: Utworzenie Socjaldemokratycznej Partii Rosji; Pojawienie się wewnątrz partii frakcji bolszewików i mieniszewików¹⁸. W zakresie pomocy udzielanej zespołom E. Melsztyński zauważył, że gdy kierownik zespołu podczas wizytacji jest nieprzygotowany lub nienależycie przeszkolony, instruktor sam przeprowadzał szkolenie. W pozostałych przypadkach czuwał nad prawidłowym przebiegiem szkolenia, ewentualnie uzupełniał braki dotyczące jego treści. Instruktor dostarczył także wszystkim zespołom przerabiającym program „Szkoły politycznej” *Podręcznik dla Szkół Politycznych. I rok nauki* (wydawnictwo Wydziału Propagandy i Agitacji KC PZPR, służące do szkolenia partyjnego). W sprawozdaniu instruktor uwzględnił również współpracę z administracją szkolną, w formie odbytego raz w miesiącu spotkania PKS, podczas którego przeanalizowane zostało s.i. nauczycieli, co nastąpiło przy współudziale przedstawicieli wydziału oświaty. Podczas spotkania pracownicy wydziału dzielili się swoimi spostrzeżeniami z wizytacji szkół. W uwagach z pracy zespołów instruktor odniósł się do frekwencji podczas zebrań odwiedzanych zespołów, która wynosiła średnio 87%. Wskazał zespoły o 100% frekwencji, w tym między innymi zespół s.i. ze Szkoły Podstawowej im. J. Słowackiego w Tarnowie. Nie zauważył specjalnych trudności przy rozpracowywaniu przerabianych przez zespoły zagadnień. Natomiast zwrócił uwagę, iż nie wszystkie uwzględniały na zebraniach szkoleniowych zalecaną prasówkę. W punkcie dotyczącym działalności PKS i zarządu oddziału ZNP wykazał analizę s. i., jaka dokonana została na posiedzeniu komisji i zarządu. Wysłunięto na nim następujące wnioski: 1) wzmocnić kontrolę pracy zespołów przez pracowników pedagogicznych wydziału oświaty i członków PKS; 2) kierownicy wydziałów oświaty omówią na konferencji kierowników szkół znaczenie samokształcenia ideologicznego i uczynią ich współodpowiedzialnymi za doszkalać się nauczycieli w tym zakresie. E. Melsztyński wskazał również trudności w pracy instruktora w miesiącu sprawozdawczym: 1) w wielu wypadkach zmieniane były terminy zebrań szkoleniowych, co utrudniało kontrolę; 2) sprawozdania kierowników zespołów s.i. nie są nadsyłane terminowo, co utrudniało sprawozdawczość zbiorczą; 3) nieobecność kierowników zespołów s.i. na seminariach wymuszała przeprowadzanie dodatkowych konsultacji.

Innym przykładem sprawozdania opisowego z przebiegu s.i. nauczycieli jest analiza jego stanu w powiecie tarnowskim w styczniu 1955 r., dokonana przez instruktora s.i. M. Marko. W części poświęconej treściom posiedzeń zespołów

---

¹⁸ Tamże.

inspektor wskazała aktualnie przerabiane zagadnienia w zespołach z programem „Szkoły politycznej”. W zakresie realizacji programu stwierdziła, że kierownicy zespołów s.i. przepracowują te zagadnienia, które były treścią odpraw, organizowanych przez ośrodek szkolenia partyjnego. Siedem zespołów z programem „Szkoły politycznej” było opóźnionych z materiałem. W kwestii odpraw kierowników zespołów s.i. instruktorka zaznaczyła: „W miesiącu sprawozdawczym odbyły się dwie odprawy dla kierowników zespołów s.i. Jedna dla tych, które wybrały program Szkoły politycznej, a druga dla Kół studiowania historii ruchu robotniczego”¹⁹. W zakresie pomocy udzielanej zespołom inspektor zaznaczyła, że w czasie wizytacji ich pracy pomagała w prowadzeniu zajęć np. w zespole w Zawadzie: „Kierownik tego zespołu sam referując obszernie zagadnienie, hamował dyskusję członków”²⁰. Ponadto instruktorka uznała, iż krytyczne uwagi, udzielane przez nią po szkoleniu, pomagały we właściwym prowadzeniu kolejnych zebrań: „Zwracanie uwagi na konieczność omawiania zagadnień z bieżącego życia politycznego, przyczynia się do lepszego zrozumienia i włączenia przez zespoły prasówki jako integralnej części szkolenia”²¹. Charakterystycznym zjawiskiem było łączenie przez instruktorów s.i. efektywności samokształcenia ideologicznego z jakością pracy nauczycieli i administracji szkolnej. W punkcie sprawozdania dotyczącym współpracy z administracją M. Marko zauważyła: „Na posiedzeniu PKSII pracownicy pedagogiczni Wydziału Oświaty omawiają wykorzystanie zdobytych wiadomości na szkoleniu w codziennej pracy zawodowej”²². W uwagach z pracy zespołów inspektor oceniła frekwencję podczas odwiedzanych przez nią w miesiącu sprawozdawczym zebrań na 93%. Podkreśliła, że każda nieobecność była zawsze należycie usprawiedliwiona. Wizytowane zespoły pracowały metodą seminaryjną, oprócz nauczycieli w Zawadzie, gdzie zastosowano metodę referatowo-dyskusyjną. Nauczyciele korzystali też z pomocy naukowych w postaci map i albumów. Jako trudność instruktorka wskazała problem nieścisłości sformułowań przy omawianiu tematyki centralizacji i koncentracji kapitału. Nie wszystkie zespoły omawiały też zagadnienia z bieżącej polityki. Jako pozytywne zjawisko uznała zastosowanie literatury pięknej do realizacji części zagadnień np. *Szpak ptak wiosenny*, *Pamiętka z celulozy*, bądź filmu – np. *Samotny biały żagiel*. W sprawozdaniu instruktorka wykazała również, jako działalność PKSII i zarządu oddziału ZNP, jedno posiedzenie komisji z 31 stycznia, na którym analizowano sprawozdanie instruktorów i członków PKSII ze stanu s.i. nauczycieli. W uwagach M. Marko podała: „Plan odwiedzin zespołów został wykonany w 60% z przyczyn: a) zmiany terminu posiedzeń w poszcze-

¹⁹ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu styczniu 1955 r. instruktorka s.i. na powiat M. Marko z 5 lutego 1955 r. (AZNP/OT).

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

²² Tamże.

gólnych zespołach; b) wyjazdu służbowego do Zakopanego. Poza planem odwiedzone sześć zespołów. Nienadsyłane w terminie sprawozdania ze wszystkich zespołów utrudniają sporządzenie zbiorczego sprawozdania²³.

Najbardziej absorbującym czas instruktorów zadaniem była wizytacja zespołów s.i. Np. w planie odwiedzin zespołów w listopadzie 1954 r. instruktor M. Marko wykazała 10 wizytacji²⁴. Jednak ich faktyczna liczba w sprawozdaniach różniła się od planów. Instruktorzy zwracali uwagę, iż ta różnica wynikała przede wszystkim z powodu częstych zmian terminów posiedzeń zespołów s.i., dokonywanych przez ich kierowników. Niekiedy decydowały o tym również względy natury osobistej lub konieczność realizacji innych zadań, wynikających z obowiązków służbowych. Instruktor miejski E. Melsztyński w marcu 1955 r. wizytował 10 zespołów; w kwietniu – 9 zespołów; w maju – 8 zespołów; w czerwcu – 9 zespołów²⁵. W tym samym przedziale czasowym w 1955 r. instruktor powiatowy M. Marko zwizytowała: w marcu – 7 zespołów; w kwietniu – 8 zespołów; w maju – 11 zespołów; w czerwcu – 8 zespołów²⁶.

Wizytacje instruktorów miały różny charakter. Najczęściej polegały one na obserwacji pracy zespołów. W przypadku, gdy szkolenie się nie odbywało, instruktor sprawdzał dokumentację i przeprowadzał rozmowę z członkami zespołu²⁷. Wizytowane były także zebrania podsumowujące całoroczną pracę zespołów.

Instruktorzy nie ograniczali się tylko do biernej obserwacji pracy wizytowanych zespołów. W sprawozdaniach podawali często, że w zasadzie prowadzili zebrania szkoleniowe w zespołach, które odwiedzali, co wykazywali między innymi w punkcie „pomoc udzielana zespołom”. Inspektor E. Melsztyński w kwietniu 1955 r. pomagał w prowadzeniu szkolenia w Szkole Podstawowej TPD w Tarnowie, z powodu „słabego przygotowania kierownika zespołu s.i.”²⁸. Z kolei M. Marko w marcu 1955 r. prowadziła wizytowane przez siebie szkolenie w zespole w Porębie Radlnej, gdyż „kierownik zespołu s.i. nie był zorientowany w prowadzeniu zajęć”²⁹.

²³ Tamże.

²⁴ Plan odwiedzin zespołów w miesiącu listopadzie br. przez instruktora s.i. na powiat – M. Marko z 2 listopada 1954 r. (AZNP/OT).

²⁵ Sprawozdania opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli miasta Tarnowa w miesiącach od marca do czerwca 1955 r. (AZNP/OT).

²⁶ Sprawozdania opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w powiecie tarnowskim w miesiącach od marca do czerwca 1955 r. (AZNP/OT).

²⁷ Np. w kwietniu 1955 r. instruktor M. Marko wizytowała 8 zespołów, z czego tylko 2 podczas zajęć. Pozostałe zespoły, uwzględnione w planie wizytacji, zmieniły terminy posiedzeń z powodu akcji zbierania podpisów oraz przygotowań do obchodów 1 Maja. Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu kwietniu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko (AZNP/OT).

²⁸ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli miasta Tarnowa w miesiącu kwietniu 1955 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 2 maja 1955 r. (AZNPOT).

²⁹ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu marcu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko z 2 kwietnia 1955 r. (AZNP/OT).

Dużo uwagi w swojej działalności instruktorzy s.i. poświęcali kwestiom związanym z kierownikami zespołów s.i. Dokonywali oceny ich pracy, opiniowali kandydatów na kierowników zespołów, prowadzili dla nich doradztwo organizacyjne i programowe, a także organizowali comiesięczne odprawy. W ramach tych ostatnich przede wszystkim przerabiano tematy związane z programami s.i. Dla przykładu – w listopadzie 1954 r. M. Marko zorganizowała odprawę dla kierowników zespołów w ośrodku szkolenia partyjnego. Tematem szkolenia było zagadnienie „Istota wyzysku i sprzeczność ustroju kapitalistycznego”, które referował Roman Bąkowski, wykładowca ośrodka³⁰. Podczas odpraw instruktorzy zwracali uwagę na obecność kierowników. Ci, którzy nie byli obecni, musieli przedstawiać usprawiedliwienia, a następnie uczestniczyć w konsultacjach i nadrobić przepracowany podczas odpraw materiał. Władze okręgowe ZNP zalecały instruktorom s.i., aby miesięczne odprawy dla kierowników zespołów s.i. były „dobrze przygotowane we współpracy z Ośrodkiem Szkolenia Partyjnego”³¹.

Instruktorzy na bieżąco analizowali pracę kierowników zespołów s.i., a ich życiorysy i ankiety personalne przesyłali do komitetu powiatowego PZPR. W dokumentacji przygotowywanej dla oddziału powiatowego ZNP dokonywali charakterystyki kierowników. Dla przykładu – w roku szkolnym 1953/54 instruktor M. Marko tak scharakteryzowała jednego z pozytywnie ocenionych kierowników: „Powierzone obowiązki kier. szkolenia wykonywał dobrze. Brał udział w miesięcznych odprawach i przygotowywał się należycie do zajęć. Jako wykładowca średni. W pracy zawodowej sumienny, posługuje się nowoczesnymi metodami pracy, osiąga dobre wyniki”³². Wśród negatywnie scharakteryzowanych znaleźć można następujący przykład opinii: „Jako wykładowca średni, nie potrafił zmobilizować członków zespołu do aktywnego udziału w zajęciach, które odbywały się tylko raz w miesiącu, wobec czego należy zmienić”. Wśród pozytywnych opinii kierowników s.i. analizowanych przez M. Melsztyńskiego przytoczyć można następującą: „Jako kier. zesp. należycie się wywiązuje z podjętych obowiązków, dobry organizator pracy, posiada doskonałą znajomość zagadnień. Jako kier. szkoły i nauczyciel pracuje należycie, osiągając b. dobre wyniki. Administrator i organizator bez zarzutu”³³. Znamienna sytuacja zaistniała przy okazji zaopiniowana przez niego kierownika zespołu ZOZ-u w SP nr 4 im. M. Kopernika w Tarnowie, osoby bezpartyjnej: „Bardzo sumienna i obowiązkowo-

³⁰ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu listopadzie 1954 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko z 4 grudnia 1954 r. (AZNP/OT).

³¹ Pismo Zarządu Okręgowego ZZNP w Krakowie do Zarządów Oddziałów Powiatowych/miejskich Zw. Zaw. Nauczycielstwa Polskiego w Okręgu z dnia 8 września 1955 r. – L. dz. 717/55/s. i. (AZNP/OT).

³² Analiza kadr kierowników zespołów s.i. w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1953/54 (AZNP/OT).

³³ Analiza kadr kierowników zespołów s.i. w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1953/54 (AZNP/OT).

wa. Z powierzonych obowiązków wywiązywała się należycie”. Jednak ponieważ w tym zespole byli nauczyciele, członkowie PZPR, instruktor wskazał konieczność zmiany kierownika na osobę partyjną. Świadczy to o preferowaniu przy wyborze do pełnienia tych funkcji nauczycieli, którzy przynależeli do partii komunistycznej.

Do obowiązków instruktorów s.i. należało również przygotowywanie i aktywne uczestnictwo w pracach oraz zebraniach PKSI, która była organem wspierającym realizację akcji s.i. Była także forum z udziałem administracji szkolnej, władz związkowych i nauczycieli, na którym omawiano całokształt spraw związanych z s.i. na danym terenie. W roku szkolnym 1955/56 PKSI dla powiatu tarnowskiego (zajmowała się sprawami miasta i powiatu) liczyła 12 osób – w tym: przedstawiciele miejscowego zarządu ZNP, pracownicy pedagogiczni wydziału oświaty, reprezentanci wszystkich typów szkół i przedszkoli. Posiedzenia komisji odbywały się raz w miesiącu, a instruktorzy składali na nich sprawozdania z lustracji zespołów s.i. w terenie. W sprawozdaniach opisowych z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli, przygotowywanych przez instruktorów, w punkcie poświęconym działalności PKSI, wymieniane były m.in. wolne wnioski, jakie zapadały podczas jej posiedzeń – dla przykładu: styczeń 1955 r. – „W miesiącu lutym przeprowadzić wizytację kilku szkół, w której wezmą udział kier. Wydz. Oświaty, instruktor s.i. oraz przew. ZZNP”³⁴; marzec 1955 r. – „Każdy członek PKSI odwiedzi do końca bieżącego roku po 1 zespole”³⁵; maj 1955 r. – „a) zreorganizować w przyszłym roku szkoleniowym skład PKSI, b) zainteresować Wydział Oświaty szkoleniem ideologicznym nauczycieli, c) spowodować by kier. Wydz. Ośw. brali udział w posiedzeniach PKSI”³⁶. Ostatnie wnioski (z maja 1955 r.) ukazują, iż w schyłkowym okresie realizowania samokształcenia, nie było ono już traktowane priorytetowo przez lokalną administrację szkolną.

Dopełnieniem obowiązków instruktorów s.i. było uczestnictwo w zebraniach i formach doskonalenia, organizowanych przez zarząd okręgowy ZNP, takich jak: odprawy dla instruktorów powiatowych s.i. z terenu okręgu, zebrania okręgowej komisji s.i. oraz różne kursy szkoleniowe. Ponadto instruktorzy byli zobligowani do przesyłania do zarządu okręgu ZNP podstawowej dokumentacji w tym: planów pracy, miesięcznych sprawozdań z przebiegu s.i., sprawozdań opisowych z przebiegu s.i. w danym miesiącu oraz sprawozdań statystycznych, sprawozdań z wyjazdów w teren w celu uczestnictwa w posiedzeniach zespołów s.i., protokołów z posiedzeń PKSI i comiesięcznych odpraw dla kierowników zespołów.

³⁴ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w Tarnowie w miesiącu styczniu 1955 r. inspektora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 5 lutego 1955 r. (AZNP/OT).

³⁵ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu marcu 1955 r. ...

³⁶ Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w Tarnowie w miesiącu maju 1955 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego (AZNP/OT).

Podsumowanie – konteksty

Zaprezentowane w niniejszym artykule rozważania dotyczą problematyki związanej z organizacją akcji szkolenia ideologicznego nauczycieli w Polsce Ludowej w latach 1949–1956, czyli w okresie stalinizmu³⁷. Dotykają jej wycinka, mianowicie działalności powiatowych (miejskich) instruktorów samokształcenia ideologicznego, którzy byli bardzo ważnym ogniwem tego procesu. Artykuł skupia się na praktycznej stronie ich aktywności, na przykładzie instruktorów miasta Tarnowa i powiatu tarnowskiego. Ze względu na materiał źródłowy, który jest bazą dla tego opracowania, pochodzący przede wszystkim z lat 1954–1955, jego lokalizacja czasowa obejmuje schyłek stalinizmu w Polsce. Niemniej jednak rola i zadania powiatowych (miejskich) instruktorów s.i. w całym okresie przeprowadzania akcji masowego szkolenia ideologicznego nauczycieli (1949–1956) pozostawały niezmiennie, stąd nakreślony tutaj obraz ich działalności jest adekwatny dla całego tego przedziału czasowego. Oni sami tak oceniali swoją pracę w subiektywnej i nasyconej treściami ideologicznymi, sformalizowanej, ale i schematycznej oraz płytkiej dokumentacji, jaką wytwarzali na potrzeby sprawozdawcze, przede wszystkim dla władz ZNP w oddziale i okręgu: „Czy instruktorzy spełnili swoje zadania? Oceniając pracę należy stwierdzić, że dokładaliśmy wszelkich starań, aby wszystkim zespołom przybyć z należytą pomocą w ich pracy, a szczególną opieką otoczyć zespoły słabsze lub borykające się z większymi trudnościami. Bilansując pracę instruktorów zaznaczyć należy, że nie było zespołów, do których przynajmniej raz nie dotarłby instruktor, członek Zarz. czy członek PKSI. (...) W pracy swej instruktorzy starali się być pomocnymi w pokonywaniu trudności z jakimi borykali się kier. zesp. s.i. i zespół (np. w kierowaniu dyskusją w czasie zajęć, w ustawianiu i rozwiązywaniu problemów i wyciąganiu wniosków, a w aktywizowaniu wszystkich członków w pracy s.i.) przez co podnosili pracę zespołu na wyższy poziom”³⁸. Jak wynika z tego przywołanego fragmentu, za najważniejszy i główny element swojej pracy inspektorzy s.i. uznawali nadzór i hospitowanie pracy zespołów samokształceniowych. Poprzez zadania i rolę jaką spełniali, byli istotni zarówno dla władz ZNP na szczeblu powiatowym i okręgowym, ale i dla lokalnych władz szkolnych i partyjnych. Mieli urzeczywistniać wprowadzenie do pragmatyki nauczycielskiej propagandowego założenia, że zagadnienia ideologiczno-polityczne są nadrzędne w stosunku do zagadnień zawodowych. Ostatecznie takie podejście odniosło negatywny skutek w postaci obniżenia poziomu nauczania oraz podważenia autorytetu nauczycieli i wychowawców.

³⁷ Zob. D. Koźmian, *Przemiany polityczno-ustrojowe w Polsce i ich wpływ na formowanie oblicza wychowawczego szkoły w latach 1949–1956* [w:] E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, Kraków 2010, s. 29.

³⁸ Ocena szkolenia ideologicznego nauczycieli w powiecie i mieście Tarnów, s. 8 (AZNP/OT).

Problematyka szkolenia ideologicznego nauczycieli w Polsce w latach 1949–1956 wciąż domaga się kompleksowego, wieloaspektowego opracowania, chociaż w ujęciu przyczynkowym lub jako element szerszych badań podejmowało ją wielu historyków i pedagogów. Należy podkreślić, że tłem dla tej akcji była ogólna ofensywa ideologiczna w polskiej oświacie prowadzona przez władzę ludową, a ta z kolei wpisywała się w kontekst ogólnopaństwowy, tj. przejście przez komunistów pełnej kontroli nad państwem, wyeliminowanie legalnej opozycji w postaci PSL i Stanisława Mikołajczyka oraz zjednoczenia ruchu robotniczego i powstania PZPR³⁹.

Bibliografia

Źródła drukowane

Dzienniki Urzędowe Ministerstwa Oświaty

- Instrukcja z 10 marca 1951 r. w sprawie organizacji egzaminów z zakresu samokształcenia ideologicznego. Dz. Urz. MO 1951 nr 6, poz. 67.
- Instrukcja z 26 października 1950 r. w sprawie zwolnienia absolwentów Wszechnicy Radiowej z części egzaminu końcowego z dokształcania ideologicznego Dz. Urz. MO 1950 nr 20, poz. 266.
- Instrukcja w sprawie zwolnienia od egzaminu końcowego z samokształcenia ideologicznego. Dz. Urz. MO 1950 nr 10, poz. 143.
- Komunikat w sprawie samokształcenia ideologicznego nauczycieli i pracowników administracji szkolnej. Dz. Urz. MO 1950 nr 20, poz. 269.
- Regulamin egzaminu państwowego z zakresu samokształcenia ideologicznego. Załącznik do instrukcji z 10 marca 1951 r. w sprawie organizacji egzaminów z zakresu samokształcenia ideologicznego. Dz. Urz. MO 1951 nr 6, poz. 67.

Źródła archiwalne

Materiały dotyczące s.i. udostępnione przez Oddział Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie (AZNP/OT)

- Analiza kadr kierowników zespołów samokształcenia ideologicznego w mieście Tarnowie w roku szkolnym 1953/54.
- Analiza kadr kierowników zespołów samokształcenia ideologicznego w powiecie tarnowskim w roku szkolnym 1953/54.
- Dane statystyczne (orientacyjne) szkolenia ideologicznego w mieście Tarnowie i powiecie tarnowskim opracowane przez inspektorów s.i. dla Zarządu Okręgu ZZNP w Krakowie z 15 października 1954 r.
- Księga Protokołów Zarządu Ogniska ZNP w Tarnowie (grudzień 1935 r. – czerwiec 1950 r.).
- Ocena szkolenia ideologicznego nauczycieli w powiecie i mieście Tarnów.
- Pismo Zarządu Okręgowego ZZNP w Krakowie do Zarządów Oddziałów Powiatowych/miejskich Zw. Zaw. Nauczycielstwa Polskiego w Okręgu z dnia 8 września 1955 r. – L. dz. 717/55/s. i.

³⁹ Zob. też: K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Warszawa 2000, s. 32–35; M. Ryba, *Szkola w okowach ideologii. Szkolna propaganda komunistyczna w latach 1944–1956*, Lublin 2006, s. 68.

- Plan odwiedzin zespołów w miesiącu listopadzie br. przez instruktora s.i. na powiat – M. Marko z 2 listopada 1954 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu listopadzie 1954 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko z 4 grudnia 1954 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu grudniu 1954 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 31 grudnia 1954 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w Tarnowie w miesiącu styczniu 1955 r. inspektora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 5 lutego 1955 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu styczniu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko z 5 lutego 1955 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu marcu 1955 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 2 kwietnia 1955 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu marcu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko z 2 kwietnia 1955 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli miasta Tarnowa w miesiącu kwietniu 1955 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego z 2 maja 1955 r.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu kwietniu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w Tarnowie w miesiącu maju 1955 r. instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu maju 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu czerwcu instruktora s.i. na miasto E. Melsztyńskiego.
- Sprawozdanie opisowe z przebiegu samokształcenia ideologicznego nauczycieli w miesiącu czerwcu 1955 r. instruktora s.i. na powiat M. Marko.

Opracowania

- Chmielewski W. J., *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944–1956)*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2006.
- Cieśleńska B., *Wkład Związku Nauczycielstwa Polskiego w Płocku w dokształcanie i doskonalenie nauczycieli w latach 1945–1989*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Płockiego” 2018, nr 10, s. 55–82.
- Dormus K., *Wizerunek nauczyciela na łamach „Ruchu Pedagogicznego” i „Nowej Szkoły” w latach 1945–1956* [w:] R. Grzybowski (red.), *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń, 2013, s. 443–454.
- Grześ B., *ZNP w Polsce Ludowej* [w:] B. Grześ (red.), *Związek Nauczycielstwa Polskiego. Zarys dziejów 1905–1985*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1986, s. 365–592.
- Grześ B., *Związek Nauczycielstwa Polskiego od korzeni do współczesności*, Związek Nauczycielstwa Polskiego, Warszawa 2000.
- Juśko P., *Konferencje rejonowe jako forma doskonalenia zawodowego nauczycieli na przykładzie szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1945–1975*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2011, nr 15, s. 422–438.
- Juśko P., *Nauczyciele szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w Związku Nauczycielstwa Polskiego w latach 1945–1975* [w:] E. Juśko, C. Sterkowicz (red.), *Studia do dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie i w powiecie tarnowskim. W 70. rocznicę po-*

- wstania Tajnej Organizacji Nauczycielskiej, Tarnów 2009, Zarząd Oddziału Związku Nauczycielstwa Polskiego w Tarnowie, s. 43–67.
- Juško P., *Szkolenie ideologiczne kadr nauczycielskich szkół podstawowych Tarnowa i powiatu tarnowskiego w latach 1949–1956*, „Tarnowskie Studia Historyczne” 2009, t. 1, s. 60–76.
- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945–1956*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2000.
- Koźmian D., *Przemiany polityczno-ustrojowe w Polsce i ich wpływ na formowanie oblicza wychowawczego szkoły w latach 1949–1956* [w:] E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski (red.), *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2010, s. 29–41.
- Kryńska E., Mauersberg S., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Trans Humana, Białystok 2003.
- Mauersberg S., *Indoktrynacja komunistyczna nauczycieli polskich w latach 1947–1956*, [w:] R. Grzybowski (red.), *Oświata, wychowanie i kultura w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945–1989). Rozprawy i szkice*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2005, s. 115–123.
- Mielczarek F., *Ideologiczno-polityczna indoktrynacja nauczycieli w Polsce w latach 1945–1956*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1997.
- Radziszewska M. J., *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945–1956)*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2011.
- Ryba M., *Szkoła w okowach ideologii. Szkolna propaganda komunistyczna w latach 1944–1956*, Fundacja Servire Veritati Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2006.
- Sterkowicz C., *Związek Nauczycielstwa Ludowego, Związek Nauczycieli Szkół Powszechnych, Związek Nauczycielstwa Polskiego* [w:] S. Potępa (red.), *Tarnów. Wielki Przewodnik*, t. 7 *Zawale*, Tarnowskie Towarzystwo Kulturalne, Tarnów 2000, s. 41–60.
- Szuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2002.
- Zawadka K., *Partia a oświata w latach 1949–1956 na przykładzie Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Lublinie* [w:] P. Gasztold-Senia, Ł. Kamiński (red.), *Letnia szkoła historii najnowszej 2011*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2012, s. 31–41.